

PARTS
OF
NALA AND HITOPADEÇA
IN ENGLISH LETTERS:

PREPARED BY
CHARLES ROCKWELL LANMAN,
PROFESSOR OF SANSKRIT IN HARVARD COLLEGE.

BOSTON:
GINN AND COMPANY.
1889.

PREFATORY NOTE.

THE following pages contain the Sanskrit text of the first five chapters of the Nala-episode from the Mahā-bhārata, together with that of the preface and nineteen fables of the Hitopadeṣa. The text is a reprint of the first forty-four pages of my *Sanskrit Reader*, transliterated from the Nāgarī characters into English letters. The system of transliteration coincides with that used by Whitney in his *Grammar* and by me in Parts II. and III. of the *Reader*. To make the beginnings easier, I have capitalized the proper names in the Nala and punctuated it in Occidental fashion.

The Vocabulary and Notes of the *Reader* apply exactly also to this reprint, inasmuch as the reprint corresponds page for page and line for line with its original.

With the help of the *Grammar* and of the *Reader* and of this reprint — which is here published by way of response to various requests and suggestions — the student will be able to acquire a knowledge of the forms and structure of the Sanskrit language and to do some reading, without first troubling himself to learn the Nāgarī alphabet.

Berisal, on the Simplon Road,
Switzerland, September, 1888.

Charles R. Lanman,
of Harvard College,
Cambridge, Massachusetts, U. S. A.

CONTENTS.

A. From the Mahā-bhārata.

SELECTION	PAGE
I. The story of Nala and Damayantī	1

B. From the Hitopadeṣa.

II. Preface and introduction (abridged)	16
III. The old tiger and the traveller	20
IV. The deer and the crow, and the jackal	23
V. The blind vulture, the birdlings, and the cat	27
VI. The ass, the dog, and the thief	30
VII. The lion, the mouse, and the cat	31
VIII. The crows and the serpent	31
IX. The lion, the old hare, and the well	32
X. The birds and the apes	33
XI. The ass in the tiger-skin	34
XII. The elephant, the hares, and the moon	35
XIII. The blue jackal	36
XIV. The two geese and the tortoise	37
XV. The three fishes	38
XVI. The herons, the serpent, and the ichneumons	39
XVII. The hermit, and the mouse that was changed to a tiger	40
XVIII. The heron, the fishes, and the crab	41
XIX. The Brahman and his jar	42
XX. The Brahman with the goat, and the three rogues	43
XXI. The Brahman and his faithful ichneumon	44

atha Nalopākhyānam.

Bṛhadaçva uvāca.

- āsīd rājā, Nālo nāma, Vīrasenasuto balī,
upapanno guṇāir iṣṭāi, rūpavān, açvakovidah.
5 atiṣṭhan manujendrāṇām mūrdhni Devapatir yathā,
upary upari sarveṣām āditya iva tejasā;
brahmaṇyo, vedavic, chūro, Niṣadheṣu mahīpatiḥ,
akṣapriyaḥ, satyavādī, mahān akṣāuhīṇīpatiḥ;
Ipsito naranārīṇām, udāraḥ, saṁyatendriyaḥ,
10 rakṣitā, dhanvinām çreṣṭhaḥ, sāksād iva Manuḥ svayam.
tathāivāsīd Vidarbheṣu Bhīmo, bhīmaparākramaḥ,
çūraḥ, sarvaguṇāir yuktaḥ, prajākāmaḥ, sa cāprajaḥ.
sa prajārthe paraṁ yatnam akarot, susamāhitaḥ.
tam abhyagacchad brahmaṛṣir, Damano nāma, Bhārata.
15 taṁ sa Bhīmaḥ, prajākāmas, toṣayām āsa, dharmavit,
mahiṣyā saha, rājendra, satkāreṇa, suvarcasam.
tasmāi prasanno Damaṇaḥ sabhāryāya varaṁ dadāu,

- kanyāratnañ, kumārāñ ca trīn udārān, mahāyaçāḥ,
 Damayantīn, Damañ, Dāntaṁ, Damaña ca suvarcasam,
 upapannān guṇāiḥ sarvāir, bhīmān, bhīmaparākramān.
 Damayantī tu rūpeṇa, tejasā, yaçasā, çriyā,
 5 sāubhāgyena ca, lokeṣu yaçāḥ prāpa, sumadhyamā.
 atha tān, vayasi prāpte, dāsīnān samalanīkṛtam
 çatān, çatān sakhīnān ca, paryupāsac, Chacīm iva.
 tatra sma rājate Bhāimī, sarvābharāṇabhūṣitā,
 sakhīmadye, 'navadyāñgī, vidyut sādāmanī yathā,
 10 ātīva rūpasampannā, Çrīr ivāyatalocanā.
 na deveṣu, na yakṣeṣu, tādṛg rūpavatī kva cit,
 mānuṣeṣv api cānyeṣu, dṛṣṭapūrvātha vā çrutā,
 cittapramāthinī bālā devānām api sundarī.
 Nalaç ca naraçārdūlo, lokeṣv apratimo bhuvi,
 15 Kandarpa iva rūpeṇa mūrtimān abhavat svayam.
 tasyāḥ samīpe tu Nalam praçaçaṁsuḥ kutūhalāt,
 Nāiṣadhasya samīpe tu Damayantīm punaḥ punaḥ.
 tayor adṛṣṭakāmo 'bhūc chṛṇvatoḥ satatān guṇān;
 anyonyam prati, Kāunteya, sa vyavardhāta hṛcchayaḥ.
 20 açaaknuvan Nalaḥ kāmān tadā dhārayitum hṛdā,
 antahpurasamīpasthe vana āste raho gataḥ.
 sa dadarça tato haṁsāñ jātarūpapariṣkṛtān;
 vane vicaratān teṣāṁ ekaṁ jagrāha pakṣiṇam.

tato 'ntarikṣago vācam vyājahāra Nalam tadā:
 hantavyo 'smi na te, rājan; kariṣyāmi tava priyam;
 Damayantīsakāṇe tvām kathayiṣyāmi, Nāiṣadha,
 yathā tvad anyam puruṣam na sā maṁsyati karhi cit.

5 evam uktas tato haṁsam utsasarja mahīpatiḥ.
 te tu haṁsāḥ samutpatya Vidarbhān agamaṁs tataḥ.
 Vidarbhanagarīm gatvā, Damayantīyās tadāntike
 nipetus te garutmantaḥ, sā dadarṣa ca tām gaṇān.
 sā, tām adbhutarūpān vāi dr̥ṣṭvā, sakhigaṇāvṛtā,

10 hr̥ṣṭā grahītum khagamāṁs tvaramāṇopacakrame.
 atha haṁsā visasṛpuḥ sarvataḥ pramadāvane.
 ekāikaṇas tadā kanyās tām haṁsān samupādravan.
 Damayantī tu yaṁ haṁsam samupādhāvad antike,
 sa, mānuṣīm girām kṛtvā, Damayantīm athābravīt:

15 Damayanti, Nalo nāma, Niṣadheṣu mahīpatiḥ,
 Aṇvinoḥ sadṛṇo rūpe; na samās tasya mānuṣāḥ.
 tasya vāi yadi bhāryā tvam bhavethā, varavarṇini,
 saphalam te bhavej janma, rūpam cedam, sumadhyame.
 vayam hi devagandharvamānuṣoragarākṣasān

20 dr̥ṣṭavanto; na cāsmābhir dr̥ṣṭapūrvas tathāvidhaḥ.
 tvām cāpi ratnam nārīṇām, nareṣu ca Nalo varaḥ;
 viṣiṣṭāyā viṣiṣṭena saṁgamo guṇavān bhavet.
 evam uktā tu haṁsena Damayantī, viṣām pate,

abravīt tatra taṁ haṁsaṁ: tvam apy evaṁ Nale vada.
tathety uktvāṇḍajāḥ kanyāṁ Vidarbhasya, viçām pate,
punar āgamyā Niṣadhān, Nale sarvaṁ nyavedayat.

iti Nalopākhyāṇe prathamah sargah.

5

Bṛhadaçva uvāca.

- Damayantī tu, tac chrutvā vaco haṁsasya, Bhārata,
tataḥ prabhṛti na svasthā Nalam prati babhūva sā.
tataç cintāparā, dīnā, vivarṇavadanā, kṛçā,
babhūva Damayantī tu, niḥçvāsaparamā tadā.
10 ūrdhvaḍṛṣṭir, dhyānaparā, babhūvonmattadarçanā,
pāṇḍuvarṇā kṣaṇenātha, hṛçchayāviṣṭacetanā.
na çayyāsanabhogeṣu ratiṁ vindati karhi cit.
na naktaiḥ, na divā çete, hā hetī rudatī punaḥ.
tato Vidarbhapataye Damayantyāḥ sakhījanāḥ
15 nyavedayat tām asvasthām Damayantīm nareçvare.
tac chrutvā nṛpatir Bhīmo Damayantīsakhīgaṇāt,
cintayām āsa tat kāryaṁ sumahat svām sūtām prati.
sa samikṣya mahīpālāḥ svām sūtām prāptayāuvanām,
apaçyad ātmanā kāryaṁ Damayantyāḥ svayamvaram.
20 sa saṁnimantrayām āsa mahīpālān viçām patiḥ:
anubhūyatām! ayam, vīrāḥ, svayamvara iti, prabho.

çrutvā tu pārthivāḥ sarve Damayantyāḥ svayaṁvaram,
 abhijagmus tato Bhīmaṁ rājāno Bhīmaçāsanāt,
 hastyaçvarathaghoṣeṇa pūrayanto vasuṁdharām
 vicitramālyābharaṇāir balair dṛçyāiḥ svalamkṛtāiḥ.

- 5 teṣāṁ Bhīmo mahābāhuḥ pārthivānām mahātmanām
 yathārham akarot pūjām; te 'vasaṁs tatra pūjitāḥ.
 etasminn eva kālē tu, surāṇām ṛṣisattamāu
 aṭamānāu mahātmānāv, Indralokam ito gatāu,
 Nāradaḥ Parvataç cāiva, mahāprājñāu mahāvratāu,
 10 devarājasya bhavanam vivicāte supūjitāu.
 tāv arcayitvā, Maghavā tataḥ kuçalam avyayam
 papracchānamayaṁ cāpi tayoh sarvagataṁ vibhuh.

Nārada uvāca.

āvayoh kuçalanī, deva, sarvatragatam, Içvara:

- 15 loke ca, Maghavan, kṛtsne, nṛpāḥ kuçalino, vibho.

Bṛhadaçva uvāca.

Nāradasya vacaḥ çrutvā, papraccha Valavṛtrahā:

dharmajñāḥ prthivīpālās tyaktajīvitayodhināḥ,

çastreṇa nidhanam kālē ye gacchanty aparāṇmukhāḥ, —

- 20 ayaṁ loko 'kṣayas teṣāṁ yathāiva mama kāmadhuk;
 kva nu te kṣatriyāḥ çūrā? na hi paçyāmi tān aham
 āgacchato mahīpālān dayitān atithīn mama.

evam uktas tu Çakreṇa, Nāradaḥ pratyabhāṣata:
 çṛṇu me, Maghavan, yena na dṛçyante mahīkṣitaḥ.
 Vidarbharājño duhitā, Damayantīti viçrutā,
 rūpeṇa samatīkrāntā pṛthivyām sarvayoṣitaḥ.

5 tasyāḥ svayamvarah, Çakra, bhavitā nacirād iva.
 tatra gacchanti rājāno rājaputrāḥ ca sarvaçāḥ.
 tāṁ ratnabhūtāṁ lokasya prārthayanto mahīkṣitaḥ,
 kāṅkṣanti sma viçeṣeṇa, Valavṛtraniṣūdana.
 etasmin kathyamāne tu, lokapālāḥ ca sĀgnikāḥ

10 ājagmur devarājasya samīpam amarottamāḥ.
 tatas te çuçruvuh sarve Nāradasya vaco mahat;
 çrutvāiva cābruvan hr̥ṣṭā, gacchāmo vayam apy uta.
 tataḥ sarve, mahārāja, saganāḥ sahaavāhanāḥ
 Vidarbhan abhijagmus te, yataḥ sarve mahīkṣitaḥ.

15 Nalo 'pi rājā, Kāunteya, çrutvā rājñāṁ samāgamam,
 abhyagacchad adīnātmā, Damayantīm anuvrataḥ.
 atha devāḥ pathi Nalam dadṛçur bhūtale sthitam,
 sāksād iva sthitam mūrtyā Manmatham rūpasampadā.
 tam dṛṣṭvā, lokapālās te, bhrājamānaṁ yathā ravim,

20 tasthur vigatasamkalpā vismitā rūpasampadā.
 tato 'ntarikṣe viṣṭabhya vimānāni dīvāukasaḥ,
 abruvan Nāiṣadham, rājann, avatīrya nabhastalāt:
 bho bho! Nāiṣadha, rājendra, Nala! satyavrato bhavān.

asmākaṁ kuru sahāyyaṁ. dūto bhava, narottama.

iti Nalopākhyāṇe dvitīyaḥ sargaḥ.

60

Brhadaçva uvāca.

tebhyaḥ pratijñāya Nalaḥ, kariṣya iti, Bhārata,

5 athāitān paripapraccha kṛtāñjalir upasthitaḥ:

ke vāi bhavantaḥ? kaç cāsau, yasyāhaṁ dūta īpsitaḥ?

kiṁ ca tad vo mayā kāryaṁ? kathayadhvaṁ yathātatham.

evam ukte Nāiṣadhena, Maghavān abhyabhāṣata:

amarān vāi nibodhāsmān, Damayantyartham āgatān.

10 aham Indro; 'yam Agniç ca; tathāivāyam apāmi patiḥ;

çarīrāntakaro nṛṇāṁ Yamo 'yam api, pārthiva.

tvāṁ vāi samāgatān asmān Damayantyaī nivedaya:

lokapālā Mahendrādyāḥ samāyānti didrṣṣāvah.

prāptum icchanti devās tvāṁ, Çakro, 'gnir, Varuṇo, Yamaḥ.

15 teṣāṁ anyatamaṁ devam patitve varayasva ha.

evam uktaḥ sa Çakreṇa, Nalaḥ prāñjalir abravīt:

ekārthaṁ samupetaṁ mām na preṣayitum arhatha.

kathaṁ nu jātasaṁkalpaḥ striyam utsahate pumān

parārtham idrṣāṁ vaktuṁ? tat kṣamantu maheçvarāḥ.

20

devā ūcuḥ.

kariṣya iti saṁçrutya pūrvam asmāsu, Nāiṣadha,

na kariṣyasi kasmāt tvain? vraja, Naiṣadha, māciram.

Brhadaçva uvāca.

evam uktaḥ sa devāis tair, Naiṣadhaḥ punar abravīt:
surakṣitāni veçmāni praveṣṭuṁ katham utsāhe?

5 pravekṣyasīti taṁ Çakrah punar evābhyabhāṣata.

jagāma sa, tathety uktvā, Damayantī niveçanam.

dadarça tatra Vāidarbhīm sakhīgaṇasamāvṛtām,

dedīpyamānām vapuṣā çriyā ca, varavarṇinīm,

atīva sukumārāṅgīm, taṇumadhyām, sulocanām,

10 ākṣipantīm iva prabhām çaçinaḥ svena tejasā.

tasya dṛṣṭvāiva vavṛdhe kāmas tām cāruhāsinīm;

satyam cikīrṣamāṇas tu, dhārayām āsa hṛçchayam.

tatas tā Naiṣadhaṁ dṛṣṭvā sambhrāntaḥ paramāṅganāḥ,

āsanebhyah samutpetus, tejasā tasya dharṣitāḥ;

15 praçaçaṁsuç ca supṛitā Nalam tā vismayānvitāḥ;

na cānam abhyabhāṣanta; manobhis tv abhyapūjayan:

aho rūpam! aho kāntir! aho dhāiryam mahātmanah!

ko 'yam? devo, 'tha vā yakṣo, gandharvo vā bhaviṣyati.

na tās taṁ çaknuvanti sma vyāhartum api kim cana,

20 tejasā dharṣitās tasya lajjāvatyo varāṅganāḥ.

athāinaṁ smayamānaṁ tu, smitapūrvābhībhāṣiṇī,

Damayanti Nalam vīram abhyabhāṣata, vismitā:

kas tvain? sarvaṇavadyāṅga, mama hṛçchayavardhana.

prāpto 'sy amaravad, vīra? jñātum icchār i te, 'nagha.
 katham āgamanam ceha? katham cāsi na lakṣitaḥ?
 surakṣitam hi me veçma; rājā cāivograçāsanaḥ.
 evam uktas tu Vāidarbhyā, Nalaḥ tām pratyuvāca ha:

- 5 Nalam mām viddhi, kalyāṇi, devadūtam ihāgataṁ.
 devās tvām prāptum icchanti, Çakro, 'gnir, Varuṇo, Yamaḥ.
 teṣām anyatamaṁ devam patim varaya, çobhane.
 teṣām eva prabhāvena praviṣṭo 'ham alakṣitaḥ.
 praviçantam na mām kaç cid apaçyan nāpy avārayat.
 10 etadartham aham, bhadre, preṣitaḥ surasattamāḥ.
 etac chrutvā, çubhe, buddhim prakuruṣva yathecchasi.

iti Nalopākhyāne tṛtīyaḥ sargaḥ.

50

Bṛhadaçva uvāca.

- sā namaskṛtya devebhyah, prahasya, Nalam abravīt:
 15 praṇayasva yathāçraddham; rājan, kim karavāṇi te?
 aham cāiva hi, yac cānyan mamāsti vasu kim cāna,
 tat sarvaṁ tava viçrabdham; kuru praṇayam, Ṛçvara.
 haṁsānām vacanaṁ yat tu, tan mām dahati, pārthiva.
 tvatkṛte hi mayā, vīra, rājānaḥ saṁnipātitaḥ.
 20 yadi tvam bhajamānām mām pratyākhyāsyasi, mānada,

viṣam agniṁ jalāṁ rajjum āsthāsye tava kāraṇāt.

evam uktas tu Vāidarbhyā, Nalas tām pratyuvāca ha:

tiṣṭhatsu lokapāleṣu, katham mānuṣam icchasi?

yeṣāṁ ahaṁ lokakṛtām iṣvarāṇām mahātmanām

5 na-pādārajasā tulyo, manas te teṣu vartatām.

vipriyaṁ hy ācaran martyo devānām, mṛtyum ṛcchati.

trāhi mām, anavadyāṅgi. varayasva surottamān.

virajāṁsi ca vāsāṁsi, divyāc citrāḥ srajas tathā,

bhūṣaṇāni ca mukhyāni, devān prāpya tu, bhuṅkṣva vāi.

10 ya imām pṛthivīm kṛtsnām saṁkṣipya grasate punaḥ,

Hutācam, Icaṁ devānām, kā taṁ na varayet patim?

yasya daṇḍabbhayāt sarve bhūtagrāmāḥ samāgatāḥ

dharmam evānurudhyanti, kā taṁ na varayet patim?

dharmātmānam mahātmānam Dāityadānavamardanam

15 mahendram sarvadevānām, kā taṁ na varayet patim?

kriyatām aviṣaṅkena manasā, yadi manyase,

varaṇaṁ lokapālānām; suhrdvākyam idaṁ ṇṇu.

Nāiṣadhenāivam uktā sā Damayantī vaco 'bravīt,

samāplutābhyāṁ netrābhyāṁ ṣokajenātha vāriṇā:

20 devebhyo 'haṁ namaskṛtya sarvebhyah, pṛthivīpate,

vṛṇe tvām eva bhartāraṁ; satyam etād bravīmi te.

tām uvāca tato rājā vepamānām kṛtāṅjalim:

dāutyenāgatya, kalyāṇi, kathāṁ svārtham ihotsahe?

katham hy aham, pratiçrutya devatānān riçeṣataḥ,
parārthe yatnam ārabhya, katham svārtha n ihotsahe?
eṣa dharimo; yadi svārtho mamāpi bhavit. tataḥ,
evam svārtham kariṣyāmi; tathā bhadre idhīyatām.

5 tato bāṣpākulām vācam Damayantī çucismitā
pravyāharantī çanakāir, Nalam rājanam abravīt:
upāyo 'yam mayā dr̥ṣto nirapāyo, nareçvara,
yena doṣo na bhavitā tava, rājan, katham cana.
tvaṁ cāiva hi, naraçreṣṭha, devāç cEndrapurogamāḥ,

10 āyāntu sahitāḥ sarve, mama yatra svayanivaraḥ.
tato 'ham lokapālānām sammidhāu tvām, nareçvara,
varayiṣye, naravyāghra; nāivam doṣo bhaviṣyati.
evam ūktas tu Vāidarbhyā, Nalo rājā, viçām pate,
ājagāma punas tatra yatra devāḥ samāgataḥ.

15 tam apaçyaṁs tathāyāntam lokapālā maheçvarāḥ.
dr̥ṣtvā cāinam, tato 'pṛcchan vṛttāntam sarvam eva tam:
kaccid dr̥ṣṭā tvayā, rājan, Damayantī çucismitā?
kim abravīt ca naḥ sarvān? vada, bhūmipate 'nagha.

Nala uvāca.

20 bhavadbhir aham ādiṣṭo, Damayantī niveçanam
praviṣṭaḥ sumahākakṣam daṇḍibhir sthvirair vṛtam.
praviçāntam ca mām tatra na kaç cid dr̥ṣṭavān naraḥ,
ṛte tām pārthivasutām, bhavatām eva tejasā.

- sakhyaç cāsyā mayā dr̥ṣṭās, tābhiç cāpy upalakṣitaḥ;
 vismitāç cābhavan sarvā, dr̥ṣṭvā mām, vibudheçvarāḥ.
 varṇyamāneṣu ca mayā bhavatsu, rucirānanā
 mām eva gatasamkalpā vṛṇīte sā, surottamāḥ.
- 5 abravīc cāiva mām balā: āyāntu sahitāḥ surāḥ
 tvayā saha, naravyāghra, mama yatra svayaṁvarāḥ.
 teṣāṁ ahaṁ samnidhāu tvāṁ varayiṣyāmi, Nāiṣadha.
 evaṁ tava, mahābāho, doṣo na bhaviteti ha.
 etāvad eva, vibudhā, yathāvṛttam udāhṛtam
- 10 mayā; çeṣe pramāṇaṁ tu bhavantas, tridaçeçvarāḥ.

iti Nalopākhyāne caturthaḥ sargaḥ.

63

Bṛhadaçva uvāca.

- atha kāle çubhe prāpte tithāu punye kṣaṇe tathā,
 ājuhāva mahīpālān Bhīmo rājā svayaṁvare.
- 15 tac chrutvā, pṛthivīpālāḥ sarve hr̥cchayapīḍitāḥ
 tvaritāḥ samupājagmur, Damayantīm abhīpsavaḥ.
 kanakastambharuciraṁ, toraṇena virājitam,
 viviçus te nṛpā raṅgam, mahāsinhā ivācalam.
 tatrāsaneṣu vividheṣv āśīnāḥ pṛthivīkṣitaḥ,
- 20 surabhisragdharāḥ sarve, pramṛṣṭamanikunḍalāḥ.
 tatra sma pīnā dṛçyante bāhavaḥ parighopamāḥ,

ākāravantaḥ suçlakṣṇāḥ, pañcaçīrṣā ivoragṛā.

sukeçāntāni cārūṇi sunāsakṣibhruvāṇi ca

mukhāni rājñām çobhante, nakṣatrāṇi yathā divi.

Damayanti tato raṅgam praviveça çubhāna ā,

5 muṣṇanti prabhayā rājñām cakṣūṇi ca ma iāṇsi ca.

tasyā gātreṣu patitā teṣām drṣṭir mahātma im,

tatra tatraiva saktābhūn, na cacāla ca paçyatām.

tataḥ samkīrtiyamāneṣu rājñām nāmasu, Bhārata,

dadarça Bhāimī puruṣān pañca tulyākṛtīn atha.

10 tān samikṣya tataḥ sarvān nirviçeṣākṛtīn sthitān,

saṁdehād atha Vāidarbhī nābhyañān Nalam nṛpam.

yaṁ yaṁ hi dadṛçe teṣām, taṁ tam mene Nalam nṛpam.

sā cintayanti buddhyātha tarkayām āsa bhāvinī:

katham hi devāṇi jāniyām? katham vidyām Nalam nṛpam?

15 evāṁ saṁcintayanti sā Vāidarbhī bhṛçaduḥkṛitā

çrutāni devalingāni tarkayām āsa, Bhārata.

devānām yāni līṅgāni sthavirebhyaḥ çrutāni me,

tāniha tiṣṭhatām bhūmāv ekasyāpi na lakṣaye.

sā viniçcitya bahudhā, vicārya ca punaḥ punaḥ,

20 çaraṇam prati devānām prāptakālam amanyata.

vācā ca manasā cāiva namaskāram prayujya sā,

devebhyaḥ prāñjalir bhūtvā, vepamānedam abravīt:

haṁsānām vacanaṁ çrutvā yathā me Nāiṣadho vṛtaḥ

- patitve, tena satyeṇa devās tam pradiṣantu me.
 vacasā manasā cāiva yathā nābhicarāmy aham,
 tena satyena vibudhās tam eva pradiṣantu me.
 yathā devaiḥ sa me bhartā vihito Niṣadhadhipaḥ,
- 5 tena satyena me devās tam eva pradiṣantu me.
 yathedaṁ vratam ārabdham Nalasyārādhane mayā,
 tena satyena me devās tam eva pradiṣantu me.
 svaṁ cāiva rūpaṁ kurvantu lokapālā maheṣvarāḥ,
 yathāham abhijāniyām Puṇyaçlokaṁ narādhipam.
- 10 niçamyā Damayantyās tat karuṇam paridevitam,
 yathoktaṁ cakrire devāḥ sāmārthyam liṅgadhāraṇe.
 sāpaçyad vibudhān sarvān asvedān stabdhalocanān
 hr̥ṣitasragrajohīnān sthitān aspr̥cataḥ kṣitim.
 chāyādvitiyo mlānasrag rajahsvedasamanvitaḥ
- 15 bhūmiṣṭho Nāiṣadhaç cāiva nimeṣeṇa ca sūcitāḥ.
 sā samikṣya tu tān devān Puṇyaçlokaṁ ca, Bhārata,
 Nāiṣadham varayām āsa Bhāimī dharmeṇa, Pāṇḍava.
 vilajjamānā vastrānte jagrāhāyatalocanā.
 skandhadeçe 'sr̥jat tasya srajam paramaçoḃhanām.
- 20 varayām āsa cāivānam patitve varavarṇinī.
 tato hā heti sahasā muktaḥ çabdo narādhipāiḥ.
 devāir maharṣibhis tatra sādhu sādhu iti, Bhārata,
 vismitāir iritaḥ çabdaḥ praçaṁsadbhir Nalam nṛpam.

Damayantīm tu, Kāuravya, Vīrasenasuto nṛpaḥ

ācāvāsyaḥ varārohaṁ prahr̥ṣṭenāntarātmanī:

yat tvam bhajasi, kalyāṇi, pumāṁsaṁ de asannidhau,

tasmān mām viddhi bhartāram evaṁ te vacane ratam.

5 yāvaca me dhariṣyanti prāṇā dehe, cūṣmīte,

tāvat tvayi bhaviṣyāmi: satyam etad bravīmi te.

Damayantīm tathā vāgbhir abhinandya k-tāñjaliḥ,

. . . . .

tāu parasparataḥ prītāu dṛṣṭvā tv Agnipurogamān,

10 tān eva cāraṇaṁ devāṁ jagmatur manasā tadā.

vr̥te tu Nāiṣadhe Bhāimya, lokapālā mahāujasaḥ

prahr̥ṣṭamanasaḥ sarve Nalāyastāu varān daduḥ:

pratyakṣadarṇaṇaṁ yajñe, gatiṁ cānuttamāṁ cūbhām,

Nāiṣadhāya dadāu Cakraḥ, prīyamāṇaḥ Caciṇpatiḥ;

15 Agnir ātmabhavam prādād, yatra vāñchati Nāiṣadhaḥ,

lokān ātmaprabhāṅc cāiva dadāu tasmāi Hutācānaḥ;

Yamas tv annarasam prādād, dharṁ ca paramāṁ sthitim;

apām patir apām bhāvaṁ, yatra vāñchati Nāiṣadhaḥ,

srajaḥ cottamagandhādhyāḥ; sarve ca mithunaṁ daduḥ.

20 varān evaṁ pradāyāsyā, devās te tridivaṁ gataḥ.

pārthivaḥ cānubhūyāsyā vivāhaṁ, vismayānvitāḥ,

Damayantyāc ca, muditāḥ, pratijagmur yathāgatam.

gateṣu pārthivendreṣu, Bhīmaḥ prīto mahāmanāḥ

- vivāhaṁ kārāyāṁ āsa Damayantyā Nalasya ca.
 uṣya tatra yathākāmaṁ Nāiṣadho dvīpadāṁ varaḥ,
 Bhīmena samanujñāto, jagāma nagaraṁ svakam.
 atīva mudito rājā, bhrājamāno 'ñcumān iva,
 5 araṇjayat prajā vīro, dharmeṇa paripālayan.
 ije cāpy aṣvamedhena, Yayātir iva Nāhuṣaḥ,
 anyāiḥ ca bahubhir, dhīmān, kratubhiḥ cāptadakṣiṇāiḥ.
 punaḥ ca ramaṇīyeṣu vaneṣūpavaneṣu ca,
 Damayantyā saha, Nalo vijahārāmaropamaḥ.
 10 janayām āsa ca Nalo Damayantyām mahāmanāḥ .
 Indrasenaṁ sutaṁ cāpi Indrasenāṁ ca kanyakām.
 evaṁ sa yajamānaḥ ca viharāṇiḥ ca narādhipaḥ
 rarakṣa vasusampūrṇāṁ vasudhāṁ vasudhādhipaḥ.

iti Nalopākhyāne pañcamah sargaḥ.

90
 329

15

॥ atha hitopadeṣaḥ ॥

II.

gruto hitopadeṣo 'yam pāṭavaṁ saṁskṛtoktiṣu |
 vācāṁ sarvatra vāicitryaṁ nītividyāṁ dadāti ca ||
 ajarāmaravat prājño vidyāṁ arthaṁ ca cintayet |
 grhīta iva keceṣu mṛtyunā dharmam ācaret ||

sarvadravyeṣu vidyāiva dravyam āhur anuttamam |
 ahāryatvād anarghyatvād akṣayatvāc ca servadā ||
 vidyā cāstram ca cāstram ca dve vidye pratipattaye |
 ādyā hāsyāya vṛddhatve dvitīyādriyate salā ||
 5 yan nave bhājane lagnaḥ saṁskāro nānyathā bhavet |
 kathāchalena bālānām nītis tad iha kathyate ||
 mitralābhah suhṛdbhedo vigrahaḥ saṁdhir eva ca |
 pañcatantrāt tathānyasmād granthād ākṛṣyā likhyate ||

asti bhāgīrathītīre pāṭaliputranāmādheyam na aram | tatra sar-
 10 vasvāmiguṇopetaḥ sudarṇo nāma narapatir āsīt | sa bhūpatir e-
 kadā kenāpi paṭhyamānam ślokadvayam ṣuṣṭrāva |
 anekasaṁgāyocchedi parokṣārthasya darṇakam |
 sarvasya locanam cāstram yasya nāsty andha eva saḥ ||
 yāuvanam dhanasampattiḥ prabhutvam avivekatā |
 15 ekāikam apy anarthāya kim punas tu catuṣṭayam ||
 ity ākarnyātmanah putranām anadhigatacāstrāṇām nityam unmārgagā-
 minām cāstrānanuṣṭhānenodvignamanah sa rājā cintayām āsa |
 ko 'rthah putreṇa jātena yo na vidvān na dhārmikah |
 kāṇena cakṣuṣā kim vā cakṣuḥpīḍāiva kevalam ||
 20 ajātamṛtamūrkhāṇām varam ādyāu na cāntimaḥ |
 sakṛd duḥkhakarāv ādyāv antimas tu pade pade ||
 kim ca | sa jāto yena jātena yāti vaṇṇaḥ samunnatim |

- parivartini saṁsāre mṛtaḥ ko vā na jāyate ||
- aparam ca | varam eko guṇī putro na ca mūrkhāṣṭair api |
- ekaṣ candras tamo hanti na ca tārāgaṇāir api ||
- yasya tasya prasūto 'pi guṇavān pūjyate narah |
- 5 dhanur vañcaviṣuddho 'pi nirguṇaḥ kiṁ kariṣyati ||
- hā hā putraka nādhīta sugatāitāsu rātriṣu |
- tena tvam viduṣām madhye paṅke gaur iva sīdasi ||
- tat katham idāṁ ete mama putrā guṇavantaḥ kriyantām | yac co-
- cyate | yad abhāvi na tad bhāvi bhāvi cen na tad anyathā |
- 10 iti cintāviṣaghno 'yam agadaḥ kiṁ na piyate ||
- etat kāryākṣamāṇām keśām cid ālasyavacanam |
- na dāivam iti saṁcintya tyajed udyogam ātmanaḥ |
- anudyogena kas tālām tilebhyaḥ prāptum arhati ||
- anyac ca | udyoginam puruṣasīṇham upāiti lakṣmīr
- 15 dāivena deyam iti kāpuruṣā vadanti |
- dāivam nihatya kuru pāuruṣam ātmaçakṛtyā
- yatne kṛte yadi na sidhyati ko 'tra doṣaḥ ||
- yathā hy ekena cakreṇa rathasya na gatiḥ bhavet |
- evam puruṣakāreṇa vinā dāivam na sidhyati ||
- 20 tathā ca | pūrvajanmakṛtaṁ karma tad dāivam iti kathyate |
- tasmāt puruṣakāreṇa yatnam kuryād atandritaḥ ||
- udyamena hi sidhyanti kāryāṇi na manorathāḥ |
- na hi suptasya sīṇhasya praviṣanti mukhe mṛgāḥ ||

mūrkhō 'pi çobhate tāvat sabhāyām āstraveṣṭitāḥ |

tāvac ca çobhate mūrkhō yāvat kiṃ cin na bhāṣate ||

etac cintayitvā sa rājā paṇḍitasabhāni kṛitavān | rājōvāca |

bho bhoḥ paṇḍitāḥ | çrūyatām | asti kaç cid eva abhūto vidvān yo

5 mama putrāṇām nityam unmārgagāminām anadhigataçāstrāṇām i-
dānīm nītiçāstropadeṣena punarjanma kārāyituṃ samarthāḥ |

yataḥ | kācaḥ kāñicanasaṃsargād dhatte māraḥ itīm dyutim |

tathā satsaṃnidhānena mūrkhō yāti pravīṇatām ||

uktaṃ ca | hīyate hi matis tāta hīnāḥ saha samāgamāt |

10 samāiç ca samatām eti viçiṣṭaiç ca viçiṣṭatām ||

atrāntare viṣṇuçarmanāmā mahāpaṇḍitāḥ sakalanītiçāstratattva-

jñō bṛhaspatir ivābravit | deva | mahākulasambhūtā ete rājaputrāḥ |

tan mayā nītiṃ grāhayituṃ çakyante |

yataḥ | nādravye nihitā kā cit kriyā phalavati bhavet |

15 na vyāpāraçatenāpi çukavat pāthyate bakāḥ ||

anyaç ca | asmiṃs tu nirguṇāṃ gotre nāpatyam upajāyate |

ākare padmarāgāṇām janma kācamaneḥ kutāḥ ||

ato 'haṃ ṣaṃmāsābhīyantare tava putrān nītiçāstrābhijñān kari-

ṣyāmi | rājā savinayam punar uvāca |

20 kīto 'pi sumanaḥsaṅgād ārohati satām çirāḥ |

açmāpi yāti devatvam mahadbhīḥ supratīṣṭhitāḥ ||

tad eteṣāṃ asmatputrāṇām nītiçāstropadeṣāya bhavantaḥ pramāṇam |

ity uktvā tasya viṣṇuçarmano bahumānapurāḥsaram putrān samarpita-

vān | atha prāsādapṛṣṭhe sukhopaviṣṭānām rājaputrāṇām purastāt
prastāvakrameṇa sa paṇḍito 'bravīt |

kāvyaçāstravinodena kālo gacchati dhīmatām |

vyasanena tu mūrkhāṇām nidrayā kalahena vā ||

5 tad bhavatāni vinodāya kākakūrmādīnām vicitrāni kathāni kathayāmi |
rājaputrāir uktam | ārya | kathyatām | viṣṇuçarmovāca | çṛṇuta
yūyam | samprati mitralābhaḥ prastūyate |

III.

aham ekadā dakṣiṇārāṇye carann apaçyam | eko vṛddhavyāghraḥ snā-
taḥ kuçāhastāḥ sarastīre brūte | bho bhoḥ pānthāḥ | idaṁ suvarṇakaṇka-
10 naṁ gṛhyatām | tadvacanam ākarṇya bhayāt ko 'pi tat pārçvaṁ na bhaja-
te | tato lobhākṛṣṭena kena cit pānthenālocitam | bhāgyenai-
tat sambhavati | kiṁ tv asminn ātmasaṁdehe pravṛttir na vidheyā | yataḥ |

aniṣṭād iṣṭalābhe 'pi na gatiḥ jāyate çubhā |

yatrāsti viṣasaṁsargo 'mṛtaṁ tad api mṛtyave ||

15 kiṁ tu sarvatrārthārjane pravṛttir saṁdeha eva | tathā cuktam |

na saṁçayam anāruhya naro bhadraṇi paçyati |

saṁçayam punar āruhya yadi jīvati paçyati ||

tan nirūpayāmi tāvat | prakāçam brūte | kuṭra tava kaṇkaṇam |

vyāghro hastam prasārya darçayati | pāntho 'vadat | katham mārātmake

20 tvayi viçvāsaḥ | vyāghra uvāca | çṛṇu re pānthā | prāg eva yāu-

vanadaçāyām atidurvṛtta āsam | anekagobrāhmaṇaḥ manuṣyavadhān me
 putrā anekaḥ mṛtā dārāḥ ca | sāmpratān nirvāṇo 'smi | tataḥ ke-
 nāpi dhārmikenāham upadiṣṭaḥ | dānadharmam ācaratu bhavān iti | tad-
 upadeṣād idānīm aham snānaçilo dātā vṛddho galitanakhadanto

5 dayāvāṇḥ ca katham na viçvāsabhūmiḥ | uktaḥ ca |

ijyādhyayanadānāni tapaḥ satyam kṣamā damaḥ |
 alobhaḥ iti mārgo 'yam dharmasyāṣṭavidhaḥ smṛtaḥ ||
 tatra pūrvaḥ caturvargo dambhārtham api sevyate |
 uttaraḥ ca caturvargo nāmahātmasu vidyate ||

10 mama cāitavān lobhaviṛaho yena svahastagatam api suvarṇakaṅkaṇam
 yasmāi kasmāi cid dātum icchāmi | tathāpi vyāgaro mānuṣaṁ khādatīti
 lokapravādo durnivāraḥ | yataḥ |

gātānugatiko lokāḥ kuṭṭhanīm upadeçinīm |
 pramāṇayati no dharme yathā goghnām api dvijam ||

15 mayā ca dharmaçāstrāṇy adhītāni | çṛṇu |

marusthalyām yathā vṛṣṭiḥ kṣudhārte bhojanaṁ tathā |
 daridre dīyate dānaṁ saphalam pāṇḍunandana ||
 prāṇa yathātmāno 'bhīṣṭā bhūtānām api te tathā |
 ātmāupamyena sarvatra dayām kurvanti sādhaṇaḥ ||

20 aparaṁ ca | pratyākhyāne ca dāne ca sukhaduḥkhe priyāpriye |
 ātmāupamyena puruṣaḥ pramāṇam adhigacchati ||

anyac ca | mātṛvat paradārāṇḥ ca paradravyaṇi loṣṭavat |
 ātmavat sarvabhūtāni yaḥ paçyati sa paçyati ||

- tvaṃ ca durgataḥ | tena tat tubhyaṃ dātum sayatno 'ham | tathā coktam |
 daridrān bhara kāunteya mā prayaccheṣvare dhanam |
 vyādhitasyaūṣadham pathyaṃ nīrujas tu kim āuṣadbāhi ||
 anyac ca | dātavyam iti yad dānaṃ dīyate 'nupakāriṇe |
 5 deṣe kāle ca pātre ca tad dānaṃ sāttvikaṃ smṛtam ||
 tad atra sarasi snātvā suvarṇakaṅkaṇam idam pratigṛhṇa | tato jāta-
 viṣvāso yāvad asāu saraḥ snātum praviṣṭas tāvad eva mahāpaṅke nimag-
 naḥ palāyitum akṣamaḥ | paṅke patitaṃ dṛṣṭvā vyāghro 'vadat | a-
 haha | mahāpaṅke patito 'si | atas tvāṃ utthāpayāmi | ity uktvā
 10 ṇanāhi ṇanāir upagamyā tena vyāghreṇa dhṛtaḥ sa pāntho 'cintayat |
 na dharmācāstram paṭhatīti kārṇaṃ
 na cāpi vedādhyayanaṃ durātmanaḥ |
 svabhāva evātra tathātiricyate
 yathā prakṛtyā madhuraṃ gavāṃ payah ||
 15 kiṃ ca | avaṇḍendriyacittānāṃ hastisnānam iva kriyā |
 durbhagābharaṇaprāyo jñānam bhāraḥ kriyāṃ vinā ||
 tan na mayā bhadraṃ kṛtaṃ yad atra mārātmake viṣvāsaḥ kṛtaḥ | tathā hy
 uktam | nakhināṃ ca nadīnāṃ ca ṇṇgiṇāṃ castrajānināṃ |
 viṣvāso nāiva kartavyaḥ strīṣu rājakuleṣu ca ||
 20 aparaṃ ca | sarvasya hi parīkṣyante svabhāvā netare guṇāḥ |
 atītya hi guṇān sarvān svabhāvo mūrdhni vartate ||
 anyac ca | sa hi gagaṇavihārī kalmaṣadhvaṃsakārī
 daṇḍatakaradhārī jyotiṣāṃ madhyacārī |

vidhur api vidhiyogād grasyate rāhuṇāsāu

likhitam api lalāṣe proñchitum kaḥ samarthah ||

iti cintayann eva tenāsāu vyāghreṇa vyāpāditah kāditaḥ ca |

IV.

asti magadhadeṣe campakavati nāmāraṇyānī | tasyām cirān

5 mahatā snehena mṛgakākāu nivasataḥ | sa ca mṛgaḥ svecchayā bhrām-

yan puṣṭāṅgaḥ kena cit sṛḡalenāvalokitaḥ | taṁ dṛṣṭvā sṛḡalo

‘cintayat | āḥ | katham etan māṇsaṁ sulalitam bhakṣayāmi | bhav-

atu | viçvāsaṁ tāvad utpādayāmi | ity ālocyopasṛtyābravīt |

mitra | kuçalam te | mṛgeṇoktam | kas tvam | jambuko brūte | kṣu-

10 drabuddhināmā jambuko ‘ham | atrārāṇye mitrabaddhuhīno mṛtavad

ekākī nivasāmi | idānīm bhavantam mitram āsādyā punaḥ saban-

dhur jīvalokam praviṣṭo ‘smi | adhunā mayā tavānucareṇa sarva-

thā bhavitavyam | mṛgeṇoktam | evam astu | tato ‘staṁ gate sa-

vitari bhagavati marīcīmālīni mṛgasya vāsabhūmim prati mṛ-

15 gajambukāu gatāu | tatra campakavṛkṣaḥkhyāṁ subuddhināmā kāko

mṛgasya ciramitram nivasati | tāu dṛṣṭvā kāko ‘vadat | sakhe

citrāṅga | ko ‘yaṁ dvitīyaḥ | mṛgo brūte | jambuko ‘yaṁ asmat-

sakhyāṁ icchann āgataḥ | kāko brūte | mitra | akasmādāgantunā

saha viçvāso nāiva yuktaḥ | tan na bhadram ācaritaṁ | tathā coktam |

20

ajñātakulaçīlasya vāso deyo na kasya cit |

mārjārasya hi doṣeṇa hato gṛdhro jaradgavaḥ ||

ity ākarṇya sa jambukaḥ sakopam āha | mṛgasya prathamadarṇanadine bha-
vān apy ajñātakulaçila evāsīt | tad bhavatā saha katham adya yā-
vad etasya snehānuvṛttir uttarottaram vardhate |

yatra vidvajjano nāsti çlāghyas tatrālpadhīr api |

5 nirastapādape deça eraṇḍo 'pi drumāyate ||

anyac ca | ayaṁ nijah paro veti gaṇanā laghucetasām |

udāracaritānām tu vasudhāiva kuṭumbakam ||

yathā cāyam mṛgo mama bandhus tathā bhavān api | mṛgo 'bravīt |

kim anenottarottareṇa | sarvāir ekatra viçrambhālāpāih sukham anubhavadbhīh

10 sthīyatām | yataḥ |

na kaç cit kasya cin mitraṁ na kaç cit kasya cid ripuḥ |

vyavahāreṇa mitrāṇi jāyante ripavaḥ tathā ||

kākenoktam | evam astu | atha prātaḥ sarve yathābhimatadeçam ga-

tāḥ | ekadā nibhṛtaṁ sṛgālo brūte | sakhe mṛga | etasminn eva va-

15 nāikadeçe sasyapūrṇaṁ kṣetram asti | tad ahaṁ tvām tatra nītvā darçayāmi |

tathā kṛte sati mṛgaḥ pratyahaṁ tatra gatvā sasyaṁ khādati | atha

kṣetrapatinā tad dr̥ṣtvā pāçās tatra niyojitāḥ | anantaram punar ā-

gato mṛgas tatra caran pāçāir baddho 'cintayat | ko mām itaḥ kā-

lapāçād iva vyādhapāçāt trātum mitrād anyah samarthah | atrāntare

20 jambukas tatrāgatyopasthito 'cintayat | phalitaṁ tāvad asmākaṁ

kapaṭaprabandhena | manorathasiddhir api bāhulyān me bhaviṣyati | e-

tasyotkṛtyamānasya māṁsāsṛganuliptāny asthīni mayāvaçyam prāp-

tavyāni | sa ca mṛgas taṁ dr̥ṣtvollasito brūte | sakhe | chinddhi tā-

van mama bandhanam | satvaram trāyasva mām | yataḥ |

āpatsu mitram jānīyād yuddhe çuram rñe çucim |

bhāryām kṣīṇeṣu vitteṣu vyasaneṣu ca bāndhavān ||

aparam ca | utsave vyasane cāiva durbhikṣe çatrasāmkaṭe |

5 rājadvāre çmaçāne ca yas tiṣṭhati sa bāndhavaḥ ||

jambukaḥ pācam muhur muhur vilokyācintayat | dṛḥ habandhanabaddho 'sti

tāvad ayam mṛgaḥ | brūte ca | snāyunirmitāḥ pāṣāḥ | tad adya bhaṭṭā-

rakavāre katham etān dantāiḥ sṛçāmi | mitra | yadi nānyathā manya-

se tadā prabhāte yat tvayocyate tan mayā kartavyam | ity uktvā tat-

10 samīpa ātmānam ācchādyā sthitāḥ saḥ | anantaram sa kākaḥ pradoṣa-

kāle mṛgam anāgatam avalokyetas tato 'nviṣya tathāvidham dṛṣṭvo-

vāca | sakhe | kim etat | mṛgeṇoktam | avadhīritasuhṛdvākyasya

phalam etat | tathā coktam |

suhṛdām hitakāmānām yaḥ çṛṇoti na bhāṣitam |

15 vipat samñihitā tasya sa naraḥ çatrunandanah ||

kāko brūte | sa sṛgālaḥ kva | mṛgeṇoktam | manmānsārthī tiṣṭhaty a-

trāiva | kāko brūte | mitra | uktam eva mayā pūrvam |

aparādho na me 'stīti nāitad viçvāsakāraṇam |

vidyate hi nṛçaṇsebhyo bhayam guṇavatām api ||

20 parokṣe kāryahantāram pratyakṣe priyavādinam |

varjayet tādṛçam mitram viṣakumbham payomukham ||

dīrgham niḥçvasya | are vañcaka | kim tvayā pāpakarmaṇā kṛtam |

yataḥ |

samlāpitānām madhurāir vacobhir mithyopacārāiḥ ca vaçikṛtānām |

āçavatām çraddadhatām ca loke kim arthinām vañçayitavyam asti ||

anyac ca | upakāriṇi viçrabdhe çuddhamatāu yah samācarati pāpam |

tañ janam asatyasaṁdham bhagavati vasudhe katham vahasi ||

5 durjanena samain sakhyam pritiñ cāpi na kārayet |

uṣṇo dahati cāṅgāraḥ çitaḥ kṛṣṇāyate karam ||

atha vā sthitir iyañ durjanānām |

prak pādayoḥ patati khādati prṣṭhamāñsam

karṇe kalañ kim api rāuti çanāir vicitram |

10 chidrañ nirūpya sahasā praviçaty açañkaḥ

sarvañ khalasya caritam maçakaḥ karoti ||

tathā ca | durjanaḥ priyavādī ca nāitad viçvāsakāraṇam |

madhu tiṣṭhati jihvāgre hṛdaye tu halāhalam ||

atha prabhāte sa kṣetrapatir laguḍahastas tam pradeçam āgacchan kākenāva-

15 lokitaḥ | tam ālokya kākenoktam | sakhe mṛga | tvam ātmānam

mṛtavat saṁdarçya vātenodaram pūrayitvā pādān stabdhikṛtya tiṣṭha |

yadāhañ çabdañ karomi tadā tvam satvaram utthāya palāyisyasi | mṛgas

tathāiva kākavacanena sthitaḥ | tataḥ kṣetrapatinā harṣotphullalo-

canenāvalokitaḥ | tathāvidham mṛgam avalokyāsāu āḥ svayammṛto

20 'yam ity uktvā mṛgam bandhanān mocayitvā pāçān sañvaritum sa-

yatno babbhūva | tataḥ kiyaddüre 'ntarite kṣetrapatāu sa mṛgaḥ kākasya

çabdañ çrutvā sasambhramaḥ samutthāya palāyitaḥ | tam uddiçya tena

kṣetrapatinā prakopāt kṣiptalaguḍena srgālo vyāpāditāḥ | tathā

coktam | tribhir varṣāis tribhir māsāis tribhiḥ pakṣāis tribhir dināiḥ |
 atyugrapuṇyapāpānām ihāiva phalam ānute ||

ato 'ham brāvīmi |

bhakṣyabhakṣakayoḥ prītir vipatter eva kāraṇam |
 5 srgālāt pāṇabaddho 'sāu mṛgaḥ kākenā rakṣitah ||

V.

asti bhāgīrathītīre ṛḍhrakūṭanāmni parvate mahān parkatīvrkṣaḥ |
 tasya koṭare dāivadurvipākād galitanayano jaradgavo nāma ṛḍhraḥ pra-
 tivasati | atha kṛpayā tajjīvanāya tadvrkṣavāsinaḥ pakṣiṇaḥ
 svāhārāt kiṁ cit kiṁ cid dadati | tenāsāu jīvati | atha kadā
 10 cid dīrghakarṇanāmā mārjāraḥ pakṣiṇāvakān bhakṣayitum tatrāgataḥ |
 tatas tam āyāntān dṛṣṭvā pakṣiṇāvakāir bhayārtaiḥ kolāhalaḥ kṛtaḥ |
 tac chrutvā jaradgavenoktam | ko 'yam āyāti | dīrghakarṇo ṛḍhram
 avalokya sabhayam āha | hā hato 'smi | adhunātisānnidhānena
 palāyanam apy aṇakyaṁ | tad yathā bhavitavyaṁ tathā bhavatu | etatsamī-
 15 pam upagacchāmi | ity ālocyopasṛtyābravīt | ārya | tvām abhi-
 vande | ṛḍhro 'vadat | kas tvam | so 'bravīt | mārjāro 'ham |
 ṛḍhro brūte | tad dūram apasara | no ced dhantavyo 'si mayā | mārjā-
 ro 'vadat | śrūyatām tāvad asmadvacanam | tato yady ahaṁ vadhyas tadā
 hantavyaḥ | yataḥ |

20 jātīmātreṇa kaṇ cit kiṁ vadhyate pūjyate kva cit |
 vyavahāram pariñāya vadhyāḥ pūjyo 'tha vā bhavet ||

- gr̥dhiro brūte | brūhi | kīḍṛgyāpāravān | so 'vadat | aham atra
 gaṅgātīre nityasnāyī nirāmiṣācī brahmacaryeṇa cāndrāyaṇa-
 vratam ācaraṇs tiṣṭhāmi | yuṣmāṇṣ ca dharmajñānaratān viçvāsabhūmayah
 pakṣiṇaḥ sarve sarvadā mamāgre stuvanti | ato bhavadbhyo vidyā-
 5 vayovṛddhebhyo dharmanī çrotum ihāgataḥ | bhavantaç cāitādṛçā dharmajñā yan
 mām atithim hantum udyatāḥ | gr̥hasthasya dharmaç cāiṣa samudiritāḥ |
 arāv apy ucitānī kāryam ātithyaṇī gr̥ham āgate |
 chettum apy āgate chāyām nopasaṁharate drumah ||
 kim ca | yady annaṁ nāsti tadā prītivacasāpy atithiḥ pūjyah | yataḥ |
 10 tr̥ṇānī bhūmir udakaṁ vāk caturthī ca sūnṛtā |
 etāny api satām gehe nocchidyante kadā cana ||
 anyac ca | bālo vā yadi vā vṛddho yuvā vā gr̥ham āgataḥ |
 tasya pūjā vidhātavyā sarvatrābhyāgato guruḥ ||
 anyac ca | nirguṇeṣv api sattveṣu dayām kurvanti sādhaveḥ |
 15 na hi saṁharate jyotsnānī candraç cāṇḍālaveçmani ||
 anyac ca | atithir yasya bhagnāço gr̥hāt pratinivartate |
 sa dattvā duṣkṛtaṁ tasmāi puṇyam ādāya gacchati ||
 anyac ca | uttamasyāpi varṇasya nīco 'pi gr̥ham āgataḥ |
 pūjaniyo yathāyogyānī sarvadevamayo 'tithiḥ ||
 20 gr̥dhiro 'vadat | mārjārā hi māṇsarucayo bhavanti pakṣiçāvakaç
 cātra nivasanti | tenāivam bravīmi | mārjāro 'py evaṁ çrutvā bhū-
 miṁ spr̥ṣṭvā kārṇau spr̥çati brūte ca | mayā dharmaçāstraṁ çrutvā vī-
 tarāgeṇedanī duṣkaraṇī vrataṁ cāndrāyaṇam adhyavasāyitam | yataḥ paras-

param vivadamānānām api dharmāçāstrāṇām ahiṁsā paramo dharma
ity atrāikamatyam | yataḥ |

sarvahiṁsānivṛttāç ca narāḥ sarvasahāç ca ye |

sarvasyāçrayabhūtāç ca te narāḥ svargagāmiṇaḥ ||

5 anyac ca | eka eva suhr̥d dharmo nidhane 'py aruṇyāti yaḥ |

çarīreṇa samam nāçam sarvam anyad dhi gacchati ||

kim ca | yo 'tti yasya yadā māṁsam ubhayoḥ paçyatāntaram |

ekasya kṣaṇikī pr̥tīr anyah prāṇāir v mucyate ||

api ca | martavyam iti yad duḥkham puruṣasy opajāyate |

10 çakyas tenānumānena paro 'pi pariraç̣itum || çṛṇu

punaḥ | svacchandavanajātena çakenāpi prapūrvate |

asya dagdhodaraṣyārthe kaḥ kuryāt p̣itakam mahat ||

evam viçvāsyā sa mārjāras tarukoṭare sthitaḥ | tato diṇṣu gacch-

atsu pakṣiçāvakān ākramya koṭaram āṇīya pratyaham khādati | atha

15 yeṣāṁ apatyāni khādītāni tāiḥ çokārtair vilapadbhir itas tato ji-

jñāsā samārabdhā | tat pariñīāya mārjārah koṭarān niḥsṛtya palā-

yitaḥ | paçcāt patatribhir itas tato nirūpayadbhis tatra tarukoṭare çā-

vakāsthīni prāptāni | anantaram cānenāiva çāvakāḥ khādītā

iti niçcitya militva tāiḥ pakṣibhiḥ sa gr̥dhro vyāpāditaḥ |

20 ato 'ham bravīmi |

ajñātakulaçīlasya vāso deyo na kasya cit |

mārjārasya hi doṣeṇa hato gr̥dhro jaradgavaḥ ||

VI.

- asti vārāṇasyāṁ karpūrapaṭo nāma rajakaḥ | sa cāikadā nir-
bharam prasuptaḥ | tadanantaram dravyāṇi hartuṁ tadgrhaṁ cāuraḥ praviṣṭaḥ |
tasya prāṅgaṇe gardabho baddhas tiṣṭhati kukkuraḥ copaviṣṭaḥ | taṁ cāuram
avalokya gardabhaḥ ṣvānam āha | tava tāvad ayaṁ vyāpāraḥ | tat kim iti
5 tvam uccāiḥ ṣabdaiḥ kṛtvā svāminam na jāgarayasi | kukkuro brūte |
māma | niyogasyāsyā carcā kim tvayā kartavyā | tvam eva jānāsi
yathāham etasyāharnaṣaṁ gṛharakṣāṁ karomi | yato 'yaṁ cirān nir-
vṛto mamopayogaṁ na jānāti tenādhunā mamahāradāne 'pi
mandādarah | vinā vidhuradarṣanaṁ svāmīno 'nujīviṣu mandā-
10 darā bhavanti | gardabho brūte | ṣṇu re barbara |
yācate kāryakāle yaḥ sa kimbhṛtyaḥ sa kimsuhr̥t | kukkuro
brūte | bhṛtyān sambhāvayed yas tu kāryakāle sa kimprabhuh ||
kim ca | ācṛitānāṁ bhṛtāu svāmīsevēyāṁ dharmasevane |
putrasyotpādane cāiva na santi pratihastakāḥ ||
15 tato gardabhaḥ sakopam āha | āḥ | pāpīyāṁs tvaṁ yaḥ svāmīkāryo-
pekṣāṁ karoṣi | bhavatu | yathā svāmī jāgarti tathā mayā kartavyam |
yataḥ | pṛṣṭhataḥ sevayed arkaṁ jāṭhareṇa hutācāraṇa |
svāminam sarvabhāvena paralokam amāyayā ||
ity uktvā sa atīva cītākāraṁ kṛtavān | tataḥ sa rajakas tena cīt-
20 kāreṇa prabuddho nidrāvimardakopād utthāya gardabham lagudena tāḍa-
yāṁ āsa | ato 'ham bravīmi |
parādhikāracarcāṁ yaḥ kuryāt svāmihiteccayā |

sa viṣḍati cītkārāt taḍito gardabho yathā ||

VII.

asty uttarāpathe 'rbudaçikharanāmni parvate mahāvikramo nāma
 sinhaḥ | tasya parvatakandaram adhiçayānasya kesarāgram mūṣikah kaç
 cie chinatti | sa sinhaḥ kesarāgram lūnam buddhvā kupito vivarāntargatam
 5 mūṣikam alabhamāno 'cintayat | kim vidheyam atra | bhavatu | evaṁ
 çrūyate | kṣudraçatrur bhaved yas tu vikramān na sa namyate |
 tam nihantum puraskāryaḥ sadrças taya sānikah ||
 ity ālocya tena grāmaṁ gatvā dadhikarṇanāmā bādālo mānsā-
 dyāhāreṇa samtoṣya prayatnād āniya svakandare dhṛtaḥ | tatas tadbhayān
 10 mūṣiko bahir na niḥsarati | tenāsāu sinho 'kṣatakṣarah sukhaṁ
 svapiti | mūṣikaçabdam yadā yadā çṛṇoti tadā tadā saviçeṣaṁ
 tam biḍālam mānsābhāradānena samvardhayati | atāikadā sa mūṣikah
 kṣudhā piḍito bahiḥ samçarāns tena mārjāreṇa prāpto vyāpāditah
 khāditaç ca | anantaram sa sinho yadā kadā cid api mūṣikaçabdam
 15 na çuçrāva tadopayogābhāvāt tasya biḍālasāhāradāne mandā-
 daro babhūva | ato 'ham bravīmi |

nirapekṣo na kartavyo bhr̥tyāiḥ svāmī kadā cana |

nirapekṣam prabhuṁ kṛtvā bhr̥tyaḥ syād dadhikarṇavat ||

VIII. IX.

kasmiṇç cit tarāu vāyasadampatī nivasataḥ | tayoç cāpatyāni

tarukoṭarāvasthitakṛṣṇasarpeṇa khāditāni | tataḥ punar garbhavati
vāyasī brūte | svāmin | tyajyatām ayaṁ taruḥ | atra yāvat kṛṣṇasarpas
tāvad āvayoḥ samtatīḥ kadā cid api na bhaviṣyati | yataḥ |

duṣṭā bhāryā ṣaṭham mitram bhr̥tyaḥ cottaradāyakaḥ |

5 sasarpe ca gr̥he vāso mṛtyur eva na samṇayaḥ ||

vāyaso brūte | priye | na bhetavyam | vāraṁ vāram mayāitasya mahā-
parādhaḥ soḍhaḥ | idānīm punar na kṣantavyaḥ | vāyasy āha | katham anena
balavatā kṛṣṇasarpeṇa sārddham bhavān vighrahīturīṁ samarthāḥ | vāyaso
brūte | alam anayā cintayā | yataḥ |

10 yasya buddhir balaṁ tasya nirbuddhes tu kuto balaḥ |

vane siṁho balonmattaḥ ṣaḍakena nipātitaḥ ||

→ vāyasy āha | katham etat | vāyasaḥ kathayati | asti mandara-
nāmni parvate durdānto nāma siṁhaḥ | sa ca sarvadā paṇḍurāṁ vadhaṁ
vidadhāna evāste | tataḥ sarvāḥ paṇḍubhir melakaṁ kṛtvā sa siṁho

15 vijñaptāḥ | deva | kimartham sarvapaṇḍuvadhaḥ kriyate | vayam eva
bhavadāhārārtham pratyaham ekāikam paṇḍum upadhāukayāmaḥ | siṁhenoktaḥ |
yady etad abhimatam bhavatām tarhi bhavatu | tataḥ prabhṛti pratyaham ekāikam
paṇḍum upakalpitaḥ bhakṣayann āste | atha kadā cit kasyāpi vṛddha-
ṣaḍakasya vāsaraḥ prāptaḥ | tataḥ so 'cintayat |

20 trāsaheṭor vinītis tu kriyate jīvitaṣayā |

pañcatvaṁ ced gamiṣyāmi kim siṁhānunaḥyena me ||

tan mandam mandam upagacchāmi | tataḥ siṁho 'pi kṣudhā pīḍitaḥ
kopāt tam uvāca | kutas tvaṁ vilambyāgato 'si | ṣaḍako 'bra-

- vīt | nāham aparāddhaḥ | pathi sīnhāntareṇa balād dhṛtas tasyāgre
 punar āgamanāya çapathaṁ kṛtvā svāmināṁ nivedayitum atrāgato
 'smi | sīnhaḥ sakopam āha | satvaraṁ gatvā mām darçaya | kvāsāu
 durātmā tiṣṭhati | tataḥ çaçakas taṁ gṛhītvā gambhīrakūpaśamīpaṁ
 5 gataḥ | atrāgatyā paçyatu svāmīty uktvā tasmin kūpajale
 tasyaīva pratibimbaṁ darçitavān | tato 'sāu darpādhmātas tasyo-
 pary ātmānaṁ nikṣipyā pañcatvaṁ gataḥ | ato 'ham bravīmi | yasya
 buddhir balaṁ tasyetyādi |
 vāyasī brūte | çrutam mayā | kartavyatām brūhi | vāyaso 'vadat |
 10 priye | āsanne sarasi rājaputraḥ satatām āgatyā sī āti | tasmin pra-
 stare tadaṅgād avatāritaṁ kanakasūtraṁ cañevā dṛtvānīyāsmin koṭare
 dharīṣyasi | atha kanakasūtrānusaraṇapravṛttāi rāje puruṣāḥ koṭare ni-
 rūpyamāṇe kṛṣṇasarpo draṣṭavyo vyāpādayitavyaḥ ca | atha kadā cit
 snātum praviṣṭe rājaputre vāyasyā tad anuṣṭhitam | tathānuṣṭhite tad
 15 vṛttam | ato 'ham bravīmi |
 upāyena hi tat kuryād yaṁ na çakyar parākramāḥ |
 kākya kanakasūtreṇa kṛṣṇasarpo nipātitaḥ ||

X.

- asti narmadātīre parvatopatyaakāyāṁ viçālah çālmalītaruḥ |
 tatra nirmitaṇḍakroḍe pakṣiṇaḥ sukhena varṣāśv api nivasanti |
 20 atha nilapaṭāir iva jaladharapaṭalāir āvṛte nabhastale dhārāsārāir mahati

vṛṣṭir babhūva | tato vānarāṅs tarutale 'vasthitāṅ chītārtān kampa-
mānān avalokya pakṣibhir uktam | bho bho vānarāḥ | ṇṛūyatām |

asmābhir nirmitā nīḍaḥ cañcumātrāhṛtāis tṛṇāḥ |

hastapādādisamnyuktā yūyam kim avasīdatha ||

5 tac chrutvā vānarāḥ jātāmarṣāḥ ālocitam | aho | nirvātanīḍagarbhā-
vasthitāḥ sukhinaḥ pakṣiṇo 'smān nindanti | tad bhavatu | tāvad
vṛṣṭer upaṇamaḥ | anantaram ṇānte pāṇīyavarṣe tāḥ vānarāḥ vṛkṣam āruhya
sarve nīḍa bhagnāḥ | teṣāṃ pakṣiṇāṃ aṇḍāni cādhaḥ patitāni |
ato 'ham bravīmi |

10 vidvān evopadeṣṭavyo nāvidvāṅs tu kadā cana |
vānarān upadiṇyājñān sthānabhrañcam yayuḥ khagāḥ ||

XI.

asti hastināpure karpūravilāso nāma rajakaḥ | tasya gardabho
'tibhāravāhanād durbalo mumūrṣur ivābhavat | tatas tena raja-
kenāsāu vyāghracarmanā pracchādyāraṇyasamīpe sasyakṣetre mocitaḥ |

15 tato dūrād avalokya vyāghrabuddhyā kṣetrapatayaḥ satvaram palāyante | sa
ca sukhena sasyaṃ carati | athāikadā kenāpi sasyarakṣakeṇa dhūsara-
kambalakṛtatanutrāṇena dhanuṣkāṇḍam sajjikṛtyāvanatakāyenāḥikānte
sthitam | taṃ ca dūre drṣṭvā gardabhaḥ puṣṭāṅgo gardabhīyam iti matvā
ṇabdam kurvāṇas tadabhimukhaṃ dhāvitaḥ | tatas tena sasyarakṣakeṇa
20 gardabho 'yam iti jñātvā līlayāiva vyāpāḍitaḥ | ato 'ham bravīmi |

suciram hi caran māunaṁ çreyaḥ paçyaty abuddhimān |
dvīpicarmaparicchanṇo vāgdoṣād gardabho hataḥ ||

XII.

kadā cid varṣāsv api vṛṣṭer abhāvāt tṛṣārto gajayūtho yūthapatim
āha | nātha | ko 'py upāyo 'smākaṁ jīvanāya nāsti | asty atra
5 kṣudrajantūnāṁ nimajjanasthānam | vayanṁ ca nimajjanābhāvād andhā
iva kva yāmaḥ kiṁ vā kurmaḥ | tato hastirājo nātidūraṁ gatvā
nirmalaṁ hradaṁ darçitavān | tatas tattīrāvasthitāḥ çacakā gajayūtha-
pādāhatibhir bahavaç cūrṇitāḥ | anantaraṁ çilimikho nāma çacakāḥ
sarvān āhūya cintayām āsa | anena gajayūthena pipāsā-
10 kulitena pratyaham evātrāgantavyam | ato vinaṅkṣyaty asmatkulam |
atha vijayo nāma vṛddhaçakako 'vadat | mā viçīcata | prati-
kāro mayā kartavyaḥ | iti pratijñāya calitāḥ | gauchaṭā ca
tenālocitāḥ | katham mayā gajayūthapanikate gatvā vaktavyam |
yataḥ | sprçann api gajo hanti jighrann apl | hujaṅgamah |
15 hasann api nrpo hanti mānayann api durjanah ||
ato 'ham parvataçikharam āruhya yūthanātham bhivādayāmi | tathā-
nuṣṭhite sati yūthanātha uvāca | kas tvam | kutaḥ samāyātaḥ | sa
brūte | dūto 'ham bhagavatā candreṇa preṣitāḥ | yūthapatīr āha |
kāryam ucyatām | vijayo vadati | çṛṇu gajendra |
20 udyateṣv api çastreṣu dūto vadati hānyathā |
sadāivāvadhyabhāvena yathārthasya hi vācakah ||

- tad ahaṁ tadājñayā bravīmi | çṛṇu | yad ete çaçakāç candrasarorakṣakāḥ
 tvayā nihsāritās tan na yuktaṁ kṛtaṁ | yato rakṣakāḥ te çaçakā
 madīyā ata eva loke me çaçāṅka iti prasiddhiḥ | evam uktavati
 dūte sa yūthapatir bhayād idam āha | idam ajñānataḥ kṛtaṁ | punar na
 5 gamiṣyāmi | dūta uvāca | tad atra sarasi bhagavantaṁ candramaśam prakò-
 pāt kampamānam praṇamya prasādyā ca gaccha | tatas tena rātrāu nītvā tatra
 jalē cañcalaṁ candrapratibimbaṁ darçayitvā sa yūthapatiḥ praṇāmaṁ kār-
 itaḥ | deva | ajñānād evānenāparādhāḥ kṛtas tat kṣamyatām ity uktvā
 tena çaçakena sa yūthapatiḥ prasthāpitaḥ | ato 'ham bravīmi |
 10 vyapadeṣena mahatāṁ siddhiḥ saṁjāyate parā |
 çaçino vyapadeṣena vasanti çaçakāḥ sukham ||

XIII.

- asti sṛgālāḥ kaç cit svecchayā nagaropānte bhraman nīlasaṁdhāna-
 bhāṇḍe nipatitaḥ | paçcāt tata utthātum asaṁmarthaḥ prātar ātmānam mṛta-
 vat saṁdarçya sthitaḥ | atha nīlībhāṇḍasvāmināsāv utthāpya dūre
 15 nītvā parityaktaḥ | tato 'sau vanaṁ gatvātmānaṁ nīlavarnaṁ avalokyā-
 cintayat | ahaṁ idāṁ uttamavarnaḥ | tad ātmanaḥ kim utkarṣaṁ
 na sādhayāmi | ity ālocya sṛgālān āhūya tenoktam | ahaṁ bha-
 gavatyā vanadevatayā svahastenāranyaṛāḷye sarvāuṣadhirasenābhi-
 śiktaḥ | paçyata mama varṇam | tad adyārabhyāsmadājñayāsminn araṇye
 20 vyavahāraḥ kāryaḥ | sṛgālāç ca taṁ viçīṣṭavarṇam avalokya sāṣṭāṅga-
 pātaṁ praṇamyocuḥ | yathājñāpayati devaḥ | tato 'nena krameṇa

- sarveṣv arāṇyavāsiṣv ādhipatyam tasya babhūva | tatās tena sīnhavyāghrā-
 dīn uttamaparijanān prāpya sṛgālān avalokya lajjamānenāvajñayā
 dūrīkṛtāḥ svajñātayaḥ | tato viṣaṇṇān sṛgālān avalokya vṛddha-
 sṛgālena kena cit pratijñātam | mā viṣidata | evaṁ ced anenānīti-
 5 jñena vayam marmajñāḥ paribhūtāḥ | tad yathāyaṁ naçyati tan mayā
 vidheyam | yato 'mī vyāghrādayo varṇamātravipralabdhaḥ sṛgālam
 ajñātvā rājānam amum manyante tad yathāyam paricīyate tathā
 kuruta | tatṛa cāivaṁ anuṣṭheyam yathā vadāmi | yadā sarve saṁdhyāsamaye
 tatsaṁnidhāne mahārāvaṁ ekadā kariṣyatha tatas taṁ çabdam ākarṇya sva-
 10 bhāvāt tenāpi çabdaḥ kartavyaḥ | yātaḥ |

yah svabhāvo hi yasya syāt tasyāsāu duratikramah |
 çvā yadi kriyate bhogī tat kim naçyaty upānaham ||
 tataḥ çabdād vijñāya vyāghreṇa hantavyaḥ | tatānuṣṭhite sati tad
 vṛttam | tathā caktam |

- 15 chidram marma ca vīryam ca vijān ti nijo ripuḥ |
 dahaty antargātaç cāiva çuṣkavīkṣan ivānalah ||
 ato 'ham bravīmi |
 ātmapakṣam parityajya parapakṣe ca yo rataḥ |
 sa parāir hanyate mūḍho nīlavarṇasgalavat ||

XIV. XV. XVI.

- 20 āsti magadhadeṣe phullopālābhidhānam saraḥ | tatra cirāt saṁkṛta-
 vikaṭānāmānāu haṁsāu nivasataḥ | tayor mitraṁ kambugrīvanāmā

kūrmah prativasati | athāikadā dhīvarāir āgatya tatroktam yad adyāsmā-
 bhir atroṣitvā prātaḥ kūrnamatsyādayo vyāpādayitavyāḥ | tad ākarṇ-
 ya kūrmo haṁsāv āha | suhrdāu | çruto 'yam dhīvarālāpaḥ | adhunā
 kim mayā kartavyam | haṁsāv āhatuḥ | jñāyatām tāvat | paçcād yad
 5 ucitam tat kartavyam | kūrmo brūte | māivam yato dṛṣṭavyatikaro 'ham
 atra | tathā cuktam |

anāgatavidhātā ca pratyutpannamatiç ca yaḥ |

dvāv etaū sukham edhete yadbhaviṣyo vinaçyati ||

tāv āhatuḥ | katham etat | kūrmah kathayati | purāitasminn eva sarasy
 10 evamvidheṣv eva dhīvareṣūpasthiteṣu matsyatrayeṇālocitam |
 tatrānāgatavidhātā nāmāiko matsyaḥ | tenoktam | aham tāvaj
 jalāçayāntaram gacchāmi | ity uktvā sa hradāntaram gataḥ |
 apareṇa pratyutpannamatinām nā matsyenābhīhitam | bhāviny arthe pra-
 māṇābhāvāt kutra mayā gantavyam | tad utpanne kārye yathākāryam
 15 anuṣṭheyam | tato yadbhaviṣyeṇoktam |

yad abhāvi na tad bhāvi bhāvi cen na tad anyathā |

iti cintāviṣagho 'yam agadaḥ kiṁ na piyate ||

tataḥ prātar jālena baddhaḥ pratyutpannamatir mṛtavad ātmānam saṁdarçya
 sthitam | tato jālād apasāritam sthalād utplutya gambhīram nīram
 20 praviṣṭam | yadbhaviṣyaç ca dhīvarāiḥ prāpto vyāpāditam | ato 'ham
 bravīmi | anāgatavidhātetyādi |

tad yathāham anyahradam prāpnomi tad adya vidhīyatām | haṁsāv āhatuḥ |
 jalāçayāntare prāpte tava kuçalam | sthale gacchatas te ko vidhiḥ |

kūrmo brūte | yathāham bhavadbhyām sahākācavartmanā yāmi sa
 upāyo vidhiyatām | haṁsāu brūtaḥ | katham upāyaḥ sambhavati | ka-
 cchapo vadati | yuvābhyām cañcudhr̥taṁ kāṣṭham ekam mayā mukhenāva-
 lambitavyam | ato bhavatoḥ pakṣabalena mayāpi sukhaṁ gantavyam |

5 haṁsāu brūtaḥ | sambhavaty eṣa upāyaḥ | kim tu |

upāyaṁ cintayet prājñas tathāpāyaṁ ca cintayet |

paçyato bakamūrkhasya nakulāir bhakṣitā bakāḥ ||

kūrmāḥ prechati | katham etat | tāu kathayataḥ | asty uttarāpathe
 gr̥dhrakūṭo nāma parvataḥ | tatrāiva revāṭire nyagrodhapādape bakā
 10 nivasanti | tasya vaṭasyādhaṣṭād vivare sarpaḥ tiṣṭhati | sa ca
 bakānām balāpatyāni khādati | tataḥ cōkātānām bakānām
 pralāpaṁ ṣrutvā kenā cid vṛddhabakenoktam | bhoḥ | evaṁ kuruta
 yūyam | matsyān āniya nakulavivarād ārabhya sarpavivaraṁ yāvat
 pañktikramenaikāikaṇo matsyān dhatta | tatas tadāhāravartmanā naku-
 15 lāir āgatyā sarpo draṣṭavyaḥ svabhāvadveṣād vjāpādayitavyaḥ ca | tathā-
 nuṣṭhite sati tad vṛttam | atha nakulāir vṛkṣopari pakṣiçāvakā-
 nām rāvaḥ ṣrutvaḥ | paçcāt tāir vṛkṣam āruhya çavakāḥ sarva eva khād-
 itaḥ | ata āvām brūvaḥ | upāyaṁ cintayedity di |

āvābhyām nīyamānaṁ tvāṁ dr̥ṣṭvā lokāiḥ kim cid vaktavyam eva | tad
 20 ākarṇya yadi tvam uttaraṁ dadāsi tadā tava mānaṁ bhaviṣyati | tat
 sarvathātrāiva sthiyatām | kūrmo vadati | kim aham ājñāḥ | na kim
 api mayā vaktavyam | tata evaṁ anuṣṭhite saty ikāṇe nīyamānaṁ
 taṁ kūrmaṁ ālokyā sarve gorakṣakāḥ paçcāt dīāvanti vadanti ca |

aho mahad āṇḍaryam | pakṣibhyāṁ kūrmaḥ samuhyate | tatra kaṣ cid āha | yady
 ayaṁ kūrmaḥ patati tadātrāiva paktvā khādītavyaḥ | ko 'pi nigadati |
 grhaṁ netavyaḥ | kaṣ cid vadati | sarasaḥ samīpe paktvā bhakṣītavyaḥ |
 tat paruṣavacanam ākārṇya sa kūrmaḥ krodhād viśmr̥tasamīkārō 'vadat |
 5 yuṣmābhir bhasma bhakṣītavyam | iti vadann eva kāṣṭhāt pātito go-
 rakṣakāir vyāpāditaḥ | ato 'ham bravīmi |
 suhr̥dāṁ hitakāmānāṁ na karotiha yo vacaḥ |
 sa kūrma iva durbuddhiḥ kāṣṭhād bhraṣṭo vinaṣyati ||

XVII.

asti gāutamārāṇye mahātapā nāma munīḥ | tenācramasaṁni-
 10 dhāne mūṣikaṣāvakaḥ kākamukhād bhraṣṭo dr̥ṣṭaḥ | tato dayālunā
 tena muninā nīvārakaṇāḥ sa saṁvardhitaḥ | taṁ ca mūṣikaṁ khād-
 itum anudhāvan biḍālo muninā dr̥ṣṭaḥ | paṇḍit tapahprabhāvāt tena muni-
 nā mūṣiko baliṣṭho biḍālāḥ kṛtaḥ | sa biḍālāḥ kukkurād bibhēti |
 tato 'sāu kukkuraḥ kṛtaḥ | kukkurasya vyāghrān mahad bhayaṁ | tadanantaraṁ sa
 15 vyāghraḥ kṛtaḥ | atha vyāghraṁ api taṁ mūṣikanirviṣeṣaṁ paṇyati munīḥ |
 ataḥ sarve tatrasthā janāḥ taṁ vyāghraṁ dr̥ṣṭvā vadanti | anenā
 muninā mūṣiko 'yaṁ vyāghrataṁ nītaḥ | etac chrutvā sa vyāghraḥ sa-
 vyatho 'cintayat | yāvad anena muninā jīvitavyaṁ tāvad idaṁ mama
 svarūpākhyānam akīrtikaraṁ na palāyisyatē | iti samālocya¹ munim
 20 hantūṁ samudyataḥ | tato muninā tasya cikīrṣitaṁ jñātvā punar
 mūṣiko bhavety uktvā mūṣika eva kṛtaḥ | ato 'ham bravīmi |

nīcaḥ ḥlāghyapadam prāpya svāmināṁ loptum icchati |
mūṣiko vyāghratām prāpya muninā hantum gato yathā ||

XVIII.

asti mālaviṣaye padmagarbhbābhidhānāṁ sarāḥ | tatrāiko vṛddha-
bakaḥ sāmartyahīnas tathodvignam ivātmānam darṣayitvā sthitaḥ | sa
5 ca kena cit kulīreṇa dūrād eva prṣṭaḥ | kim iti bhavān āhārapari-
tyāgena tiṣṭhati | bakenoktam | matsyā mama jīvanahetavaḥ |
te cātrāvaṣyam eva kāivartāir vyāpādayitavyā iti nagaropānte paryā-
locanā mayākarnitā | tad ito vartanābhāvād asmanmaraṇam upasthi-
tam | iti jñātvāham āhāre 'pi mandādarāḥ kṛtāḥ | tac chrutvā sarvāir
10 matsyāir ālocitam | iha samaye tāvad upakāraka evāyam upalakṣ-
yate 'smākam | tad ayam eva yathākartavyam prcchyatām | tathā
coktam |

upakartrāriṇā saṁdhir na mitrenāpakāriṇā |

upakārāpakārāu hi lākṣyaṁ lakṣaṇam etayoḥ ||

15 matsyā ūcuḥ | bho baka | asmākaṁ kutra rakṣaṇopāyaḥ | bako brūte |
asti rakṣaṇahetur jalāḥayāntaram | tatrāham ekāikaḥ yuṣmān
nayāmi | matsyāir api bhayād uktam | evam asti | tato 'sau duṣṭabakas
tān matsyān ekāikān nītvā kasminḥ cid deḥe kḥḍitvā punar āgatya
vadati | te mayā jalāḥayāntare sthāpitāḥ | anantaram kulīras tam
20 uvāca | bho baka | mām api tatra naya | tato bako 'py apūrva-
kulīramānsārthī sādaram taṁ nītvā sthale dhṛtvaṁ | kulīro 'pi

matsyakāṅkalākīrṇām bhūmiṁ dṛṣṭvācintayat | hā hato 'smi manda-
bhāgyaḥ | bhavatu | idānīm samayocitaṁ vyavaharāmi | yataḥ |

tāvad bhayāt tu bhetavyaṁ yāvad bhayaṁ anāgataḥ |

āgataṁ tu bhayaṁ dṛṣṭvā prahartavyaṁ abhītavat ||

5 aparaṁ ca | ayuddhe hi yadā paçyen na kiṁ cid dhitam ātmanaḥ |

yudhyamānas tadā prājño mriyate ripuṇā saha ||

ity ālōcya sa kulīras tasya bakasya grīvām ciecheda | sa bakah

pañactvaṁ gataḥ | ato 'haṁ bravīmi |

bhakṣayitvā bahūn matsyaṁ uttamādhamamadhyamān |

10 atilāulyād bakah kaç cin mṛtaḥ karkaṭakagrahāt ||

XIX.

asti devikoṭṭanagare devaçarmā nāma brāhmaṇaḥ | tena viṣuvat-
saṁkrāntāu saktupūrṇaçarāvah prāptaḥ | tatas tam ādayāsāu bhāṇḍa-
pūrṇakumbhakāramaṇḍapikāikadeṣe çayyānikṣiptadehaḥ san rātrāv
acintayat | yady aham imaṁ saktuçarāvaṁ vikrīya daça kapardakān prāp-

15 nomi tadā tāir iha samaye çarāvāns tato ghaṭādīn upakrīya vikrī-
yānekadhā vṛddhāir dhanāih punaḥ punaḥ pūgavastrādikam upakrīya lakṣa-
saṁkhyāni dhanāny utpādy vivāhacatuṣṭayaṁ karomi | tatas tāsu patnīṣu
yādhikarūpavati tasyām adhikānurāgaṁ karomi | anantaraṁ jāter-
syās tatsapatnyo yadā dvaimdvaṁ kurvanti tadā kopākulo 'haṁ tāḥ

20 patnīr laguḍenethaṁ tādayāmi | ity abhidhāyotthāya tena laguḍaḥ
kṣiptaḥ | ataḥ saktuçarāvaç cūrṇito bhāṇḍāni ca bahūni bhagnāni |

tato bhāṇḍabhaṅgaçabdenāgatakumbhakarēna tad dr̥ṣṭvā sa brāhmaṇas
 tiraskṛto maṇḍapikāgarbhād bahiṣkṛtaḥ | ato 'ham bravīmi |
 anāgatavatīm cintām kṛtvā yas tu prahr̥ṣyati |
 sa tiraskāram āpnoti bhagnabhāṇḍo dviḥ yathā ||

XX.

- 5 asti gāutamāranye prastutayajñāḥ kaç cid brāhmaṇaḥ | sa ca ya-
 jñārthaṁ grāmāntarāc chāgam upakṛīya skandhe kṛtvā gacchan dhūrtatrayenā-
 valokitaḥ | tatas te dhūrtā yady eṣa cchāgaḥ kenāpy upāyena prāpya
 khādyate tadā matiprakarṣo bhavatiṭy ālōcyā prāntare vṛkṣatrayatale
 brāhmaṇasya vartmany upaviçya sthitaḥ | tatrāikena dhūrtena sa brāhmaṇo
 10 gacchann abhihitaḥ | bho brāhmaṇa | kim iti tvayā kukkuraḥ skan-
 dhenohyate | brāhmaṇo brūte | nāyaṁ çvā | yajñacchāgo 'yam | an-
 antaram punar dvitīyena kroçamātrāvasthitena tad evoktam | tad ākarṇya
 brāhmaṇas taṁ chāgam bhūmāu nidhāya muhur muhur nirīkṣya puṇaḥ skandhe kṛ-
 tvā dolāyamānamatiç calitaḥ | tadantaram punar gacchan sa brāhmaṇas
 15 tṛtīyena dhūrtenoktaḥ | bho brāhmaṇa | kim iti kukkuraṁ skandhena
 bhavaṁ vahati | tad ākarṇya niçcitam evāyaṁ kukkura iti matvā
 chāgam tyaktvā snātvā svagrhaṁ yayāu | sa cchāgas tair dhūrtair nītvā
 bhakṣitaḥ | ato 'ham bravīmi |
 ātmāupamyena yo vetti durjanaṁ satyav idināṁ |
 20 sa tathā vañicyate dhūrtair brāhmaṇaç c āgato yathā ||

XXI.

asty ujjayinyām māṭharo nāma brāhmaṇaḥ | tasya brāhmaṇi bā-
 lāpatyasya rakṣārtham brāhmaṇam avasthāpya snātum gatā | atha brāhma-
 ṇasya kṛte rājñiḥ ṣrāddham dātum āhvānam āgatam | tac chrutvā brāhmaṇaḥ
 sahadārīdryād acintayat | yadi satvaram na gacchāmi tadānyaḥ ka-
 5 eic chrāddham grahīṣyati | uktaṁ ca |

ādānasya pradānasya kartavyasya ca karmaṇaḥ |
 kṣipram akriyamāṇasya kālāḥ pibati tadrasm ||
 kiṁ tu bālakasyātra rakṣako nāsti | tat kiṁ karomi | yātu |
 cirakālapālitaṁ imam putranirviṣeṣaṁ nakulam bālakarakṣārtham ava-
 10 sthāpya gacchāmi | tathā kṛtvā sa tatra gataḥ | tatas tena nakulena
 bālakasamīpam āgacchataḥ kṣṇasarpō dṛṣṭo vyāpāditaḥ ca |
 athāsāu nakulo brāhmaṇam āyāntam avalokya raktavilīptamukha-
 pādāḥ satvaram upāgamyā tasya caraṇayor luloṭha | tato 'sāu brāhmaṇas
 taṁ tathāvidhaṁ dṛṣṭvā mama putro 'nena bhakṣita ity avadhārya vyā-
 15 pāditaṁ | anantaram yāvad asāv upaṣṭya paçyati brāhmaṇas tāvad
 bālakaḥ susthaḥ sarpaḥ ca vyāpāditaḥ tiṣṭhati | tatas taṁ upakāra-
 kam eva nakulaṁ nirūpya vibhāvitakṛtyaḥ saṁtaptacetāḥ sa param vi-
 ṣādam agamat | ato 'ham bravīmi |

yo 'rthatattvam avijñāya krodhasyāiva vaçam gataḥ |
 20 sa tathā tapyate mūḍho brāhmaṇo nakulād yathā ||